

FRANCSOVICS ISTVÁN

Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Darák Péter PhD egyetemi adjunktus, a Kúria elnöke

A VÁLLALKOZÓ FOGALMA ÉS A GAZDASÁGI JOG A SZOCIALIZMUSBAN

Bevezetés

Kutatási témám a vállalkozói adózás története és mai helyzete. A téma feldolgozásához tartozik a jelen tanulmány is, melyben célom a szocializmus korában Magyarországon működött valódi, és mai fogalmaink szerint nem teljesen valódi vállalkozások fogalmának, a fogalom változásainak vizsgálata, és ezekkel szoros kapcsolatban az e személyekre, szervezetekre vonatkozó gazdasági jog áttekintése.

1. Vállalkozó fogalma és főbb jellemzői a szocializmusban

1.1. A vállalkozó-fogalom elhatárolásának szempontjai

Annak érdekében, hogy pontosan el lehessen határozni, hogy mely személyek vonatkozásában vizsgálom a gazdasági jogot a szocializmusban, kiket tekintek vállalkozóknak, szükséges megállapítani az elhatárolás ismérveit. Egy korábbi tanulmányomban meghatároztam azokat a vizsgálati szempontokat, amelyek alapján kijelölik, hogy kit tekintek vállalkozónak az adott időszakban. Ezt a módszert tartom érdemesnek követni a szocializmus évei alatti vállalkozó-fogalmak vizsgálatánál is. Eszerint: „az alábbi ismérveknek megfelelő személyeket tekintem vállalkozóknak:

- üzletszerű, értékesítési célú gazdasági tevékenység végzése,
- nyereségérdekeltség,
- vállalkozói tevékenység saját név alatt, saját kockázattal,
- adott korra jellemző jogalanyiség és személyes szabadság”¹

---

¹ FRANCISOVICS 2012. 405.

1.2. Az állami vállalatok fogalma és sajátosságai

A kor gazdasági szereplői között elsősorban voltak az úgynevezett szocialista szektorhoz tartozó vállalatok. Ezek nagy része állami tulajdonban, kisebb része tanácsi irányítás alatt állt. Ezért ezzel a körrel kezdem annak vizsgálatát, hogy vállalkozóknak tekinthetők-e.

Az állami vállalat fogalmát a Ptk. már a közlöny-állapotától kezdve, de később is, szűkszavúan adja meg. Eszerint: „Az állam – gazdasági feladatainak ellátása végett – állami vállalatokat szervez.” Az állami és tanácsi vállalatok egyik fontos sajátossága, hogy nincs saját tulajdonuk, az állami vagyont csak kezelik. A saját tulajdonnal végzett vállalkozói tevékenység azonban nem feltétele annak, hogy valakit vállalkozónak tekintsünk, hiszen a ma is számtalan vállalkozás bérelt eszközökkel működik. A másik két szempont szerint azonban nem férnek bele az állami vállalatok a vállalkozói fogalomba, csak a szocialista éra második felében. Az egyik ilyen szempont a nyereségérdekeltség. A klasszikus szocialista gazdasági jogban (ezt a szakirodalom, pl. Sárközy általában 1948-1967 közé teszi) a vállalatok közötti szerződéses kapcsolatok a tervszerződések rendszerén alapultak. Az 1960-ban hatályba lépett Ptk. 397. §-a kötelezően előírta, hogy minden beszerzést és a nagykereskedelmi értékesítést – ha jogszabály kivételt nem tesz – csak tervszerződésen keresztül lehetett intézni, az állam által megszabott árakon. Ebben a rendszerben nem volt értelmezhető a nyereség és a nyereségérdekeltség fogalma. Tehát a klasszikus szocialista gazdasági jog időszakában az állami vállalatok vállalkozói szempontból korlátozott jogalanyisággal bírtak. Bár jogi személyeknek számítottak, a fentebb leírtak miatt jogokat és kötelezettségeket csak erősen korlátozottan szerezhettek, illetve vállalhattak.

Az állami és tanácsi vállalatok a harmadik vállalkozói ismérveknek sem feleltek meg a klasszikus szocialista gazdasági jog korában. Ugyanis a vállalkozói kockázat teljesen hiányzott, a tervutasításos rendszer és a tervszerződések gondoskodtak arról, hogy a megtermelt javakat 100 %-ban értékesítsék, mégpedig az állam által megszabott áron. Erről egyébként a kor másik jellemzője, a hiánygazdaság néven nevezett jelenség is gondoskodott.

Az 1968-ban bevezetett gazdasági reform, nem iktatta ki a Ptk-ból a tervszerződés intézményét, de lényegesen korlátozta a kötelező szerződések körét, nőtt az állami vállalatok önállósága. Bár a beszerzések és a nagykereskedelmi értékesítések döntő részét még mindig az állami vállalatok között bonyolították le, a reformnak köszönhetően egyes vállalatok jobb termékeikkel és teljesítményükkel kiemelkedtek, valamint lassan és fokozatosan lehetővé vált – a valódi vállalkozások szintén lassú és fokozatos elterjedésének is köszönhetően – választani a beszerzési és értékesítési piacok között. Ebben az időszakban egyre növekvő mértékben az állami vállalatok is lehetőséget kaptak, hogy a beszerzési és értékesítési piacukat (gyakorlatilag belföldön, illetve az úgynevezett szocialista országokban, kevés kivétellel a világpiacon állami

engedéllyel) már maguk válasszák meg. A 70-es évek második felére a gazdasági reform korábbi megtorpanása ellenére, bár emiatt néhány év késéssel, a jogszabályokban is megjelennek az állami vállalatokra vonatkozó jelentős változások. „Az állami vállalatok elkülönülnek a gazdaságirányítástól, piaci szereplőként gazdasági vállalkozássá válnak, amely piaci szereplő és nyereségszerzésre törekszik.”² Ez a konstrukció már megfelel a 1.1 pontban körülírt vállalkozó-fogalomnak.

1.3. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek fogalma és sajátosságai

A fogalom a Ptk. elfogadásakor így szólt: „Az állam elismeri a dolgozóknak a mezőgazdasági és ipari termelés, az áruforgalom, továbbá a dolgozók szükségletei kielégítésének előmozdítására alapított és kizsákmányoló tevékenységet nem folytató szövetkezeteit.”

A mezőgazdaság úgynevezett szocialista átalakítása később zajlott, mint az ipar és a kereskedelem esetében. Míg az államosítás ez utóbbi szektorokban 1949 végére gyakorlatilag befejeződött, a mezőgazdaság kolhozosítása csak második nekifutásra, 1961 elejére érte el célját, amikor a parasztság 97-98 %-a tsz-tag lett.

A magyar termelőszövetkezeti rendszer több ponton is eltért a szovjet kolhozrendszertől: „...nálunk a földet nem államosítják, sajátos földhasználati jogviszonyok jönnek létre...”³ A későbbiekben nagyon jelentősnek bizonyult a háztáji gazdaság intézményének bevezetése. „Egy 1971-es felmérés szerint a háztáji üzemek földterülete az összes megművelt területnek mindössze 8%-a volt, ugyanakkor az összes mezőgazdasági termékből ez a 8 %-nyi terület csaknem 40 %-kal részesedett.”⁴

Bár a mezőgazdaság szocialista átszervezése később ment végbe, mint a más gazdasági ágazatoké, az ágazat jogi szabályozásában a reform korábban megjelenik. 1967-1972. között sorra születnek az erre vonatkozó törvények: mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény, földtörvény, egységes szövetkezeti törvény.

1.4. Kisvállalkozások a szocialista korban

A szocializmus évei alatt nemcsak a valódi vállalkozások gazdasági súlya csökkent töredékére a korábbi szinthez viszonyítva, illetve az aktív népesség körében is, hanem a vállalkozó fogalmának használata is drasztikusan leszűkült. Magát a „vállalkozó” kifejezést is csak nagy ritkán használták a jogszabályok, kivéve a szocializmus utolsó éveit. A 13400/1948. (1949. I. 7.) Korm. sz. rendelet viszonylag részletesen felsorolja

---

² SÁRKÖZY Tamás: 2007., 119.

³ Uo. 74.

⁴ KAPOSÍ Zoltán: 2001. 198.

az általános jövedelemadó alanyait, így ebből a felsorolásból kitűnik, mely gazdasági szereplők minősültek mai fogalmaink szerint vállalkozónak (és az is kitűnik belőle, mely kvázi vállalkozói tevékenységek voltak nagyon szűk körben bár, de engedélyezettek abban a korban). Első kategória a kisiparosok köre. *„Kisipar: a gyárpartól az üzemek, telepek nagysága alapján elhatárolt, azt el nem érő ipari tevékenység. Magyarországon kisiparon a magán kisipart értjük. 1973-ban az országban 70 ezer önálló magán kisiparos volt. Rajtuk kívül mintegy 20 ezren munkaviszonyuk megtartása mellett rendelkeztek iparendeléssel.”*⁵ A kiskereskedők is alanyai voltak az általános jövedelemadónak, ide tartozott a továbbértékesítési céllal beszerzett áru értékesítése, valamint néhány vendéglátó tevékenység is, mint a büfé, vendéglő, italmérés stb. üzemeltetése. A kisiparosokra és a kiskereskedőkre is teljes mértékben érvényesülnek a vállalkozói kritériumok, még az adott korra jellemző személyes szabadság is. Ugyanis ez utóbbi alatt természetesen nem a polgári demokrácia szerinti fogalomnak megfelelő személyes szabadságot értettem, hanem azt, hogy a vállalkozással kapcsolatos döntésekben az adott kor viszonyainak megfelelő személyes vállalkozói döntési szabadsággal rendelkezik-e a vizsgált vállalkozó réteg.

A jogszabály eredetileg az általános jövedelemadó alanyaiként nevesíti a természetes személyek által végzett mezőgazdasági és a szellemi tevékenységet is. Ez utóbbi két tevékenységre később önálló adózási szabályok vonatkoztak. A kisiparosokhoz és kiskereskedőkhöz hasonlóan e két kategória is mai fogalmaink szerint vállalkozónak tekinthető. A mezőgazdasági tevékenység esetében azonban az önálló mezőgazdasági termelőt tekintem csak teljes értékű vállalkozónak, a későbbiekben kifejtett háztáji gazdálkodót nem.

Végül az említett jogszabály – több, nem vállalkozási jellegű tevékenység felsorolása után – az általános jövedelemadó alanyaként határozza meg azokat a természetes személyeket, akiknek egyéb önálló vállalkozásból jövedelmük van. A jogszabály ezen az egy ponton említi a „vállalkozás” kifejezést.

Itt kell megemlíteni a szocialista időszak szempontjából korai vállalkozási formát, a gebin intézményét. A gebines magánbérletként kötött szerződést az állami vállalattal vendéglők, boltok üzemeltetésére. A gebines az állami vállalat alkalmazottja volt, azonban a bérbe vett egység a gebines döntései alapján működött minden szempontból. A gebines a bérlet időtartama alatt a bevétel, illetve a nyereség szerződés szerinti részét be kellett fizessen a vállalatnak. *„A gebin volt talán az első olyan intézményi újítás, ami a genetikai kód, azaz a tulajdonviszonyok változtatása nélkül, a szocialista szektoron belül tette lehetővé a magánvállalkozást.”*⁶ Ez a működési forma kombinált alkalmazotti-vállalkozási rendszer volt. A négy megjelölt vállalkozás-kritérium közül azonban a harmadiknak nem felelt meg, mert a vállalkozás nem saját név alatt, hanem az állami vállalat neve alatt működött. Ezért a gebines álláspontom szerint nem tekinthető teljes értékű vállalkozónak, azonban mindenképpen érdemes velük

⁵ Marxista fogalomlexikon, <http://marxista.gportal.hu/gindex.php?pg=18174719>; letöltve 2013. 11.03.

⁶ LAKI Mihály: 1998. 5.

foglalkozni, mert egyéb vonatkozásokban magukon hordozzák a vállalkozások jellemző ismérveit.

Különösen 1968 után más ágazatokban is voltak kísérletek a magánérdekeltség révén gazdasági előnyöket elérni. „*A magyar reform jellemző vonása, hogy olyan vegyes formákkal kísérletezik, amelyek az állami tulajdont magán-tevékenységgel vagy magántulajdonnal kombinálják.*”⁷

A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságai is részben kvázi vállalkozásoknak tekinthetők, de a gebinesekhez hasonlóan ők sem teljes értékű vállalkozók. Ezen megállapítás kimondásához meg kell vizsgálni a háztáji gazdasági feltétel-rendszerét és működési hátterét. Donáth szerint a „*háztáji gazdálkodás folytatásának is előfeltétele a szövetkezeti tagság*”, továbbá „*az is, hogy a tag meghatározott mennyiségű munkát végezzen a közös gazdaságban.*”⁸ Donáth Ferenc szerint a háztáji gazdaság „*mindenekelőtt természetbeni juttatás, a munkadíj természetbeni része.*”⁹ Egy másik vélemény azonban ellentmond Donáth Ferenc állításának: „*Donáth Ferenc nem vette észre – vagy nem akarta észrevenni – a háztájiban rejlő másik lehetőséget, azt, hogy a föld itt nem elsősorban munkadíj volt, hanem termelési tényező, ami munkával és tőkével kombinálva a magánvállalkozás része lehetett.*”¹⁰ Véleményem szerint mindkét állításban van igazság. A háztáji gazdaságok rendszerének egyik funkciója az ipari és a mezőgazdasági jövedelmek közötti különbségek csökkentése. Ebből a szempontból igaza van Donáthnak. Azonban a háztáji gazdaságok léte jelentős vállalkozási lehetőségeket és tapasztalatokat hozott nagyon sok embernek, hiszen saját kockázatukra végeztek üzletszerű gazdasági tevékenységet, és ez a tevékenység nyereségérdekelte volt. Azonban, mint említettem, ez nem teljes értékű vállalkozói jogviszony, mert nem saját név alatt történt az értékesítés, hanem a termelőszövetkezet neve alatt. Másrészt azért sem volt értelmezhető a függetlenség, a vállalkozási személyes szabadság, mert kötelező volt tsz-tagnak lenni, és ott munkát végezni, tehát a tsz-tagság volt a főállás, míg a háztáji a főálláshoz kapcsolódó melléktevékenység. Jómagam is 25 évig mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag voltam, ebből 19 évig főállásban. Ezen időszak alatt folyamatosan én is háztáji termelést is folytattam, és személyesen tapasztaltam meg a vállalkozói döntéseim következményeit, pozitív, negatív következményeket egyaránt. Ezek a tapasztalatok is hozzájárultak a későbbi valódi (nem mezőgazdasági) vállalkozói tevékenységem eredményességéhez.

A korábbi időszakok vállalkozói fogalom-vizsgálata során nem talákoztam olyan kategóriákkal, amelyek ennyire megközelítik a valódi vállalkozói ismérveket, de mégsem elégítenek ki minden kritériumot. A magyarországi gebines-rendszer és a háztáji gazdaságok rendszerének a korábban leírtak szerinti ismérvei szükségessé teszik egy új fogalom bevezetését, amely, úgy tűnik, a szocialista rendszerben fordul elő több

---

⁷ Kornai János: 1989. 229.

⁸ Donáth Ferenc: 1977. 122.

⁹ Uo.

¹⁰ LAKI Mihály: 1998. 5.

formájában is. Ezt korlátozott vállalkozói jogalanyiságnak neveztem el. A korlátozott vállalkozói jogalanyiség nem teljesen azonos a polgári jogi jogalanyiséggal. Köztudomásúan a polgári jogi jogalanyiség azt jelenti, hogy valaki jogok és kötelezettségek alanya lehet. Vállalkozói szempontból a korlátozott jogalanyiséget úgy értem, hogy a gebinesek és a háztáji gazdálkodók is korlátozottan szerezhettek jogokat, például az általuk működtetett kvázi vállalkozásokban általában nem lehettek tulajdonosok, nem értékesíthettek kifelé saját nevükben, ezért és a fentebb leírtak miatt is a vállalkozói személyes szabadságuk korlátozva volt, míg a többi vállalkozói ismérvnek megfeleleltek.

A nyolcvanas években újabb lehetőségek nyíltak meg, illetve régi lehetőségek éledtek fel a vállalkozó kedvű személyek előtt. *„A gazdasági nehézségek, a lassuló gazdasági növekedés, a csökkenő beruházások kényszerítő hatására 1980-1982-ben újból piaci reformokkal kísérletezett a magyar gazdasági és politikai vezetés. Feléledt az állami kisüzletek és a kis vendéglátó-ipari egységek szerződéses és magánbérleti rendszere is.”*¹¹ Ez utóbbi rendszer ugyanazt a tevékenységi kört érintette, mint a gebines rendszer, de itt már nem volt feltétel az állami vállalat alkalmazottjának lenni. Ezeknél a vállalkozási formáknál, bár a tulajdonviszonyokban még nem történt jelentős változás, a bérleti jogviszonyon keresztül megvalósul a vállalkozói tevékenység saját név alatti végzésének, illetve a vállalkozói személyes, vállalkozást érintő döntési jogának kritériuma. Ezért ezen utóbbiak már teljes értékű vállalkozási formáknak tekinthetők.

Szintén a nyolcvanas évek kedvelt vállalkozási formái a gazdasági munkaközösségek, a vállalati gazdasági munkaközösségek, a kisszövetkezetek, az ipari és szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok. Ezek a vállalkozási formák a magánvállalkozások szocializmusbeli legalizálásának újabb állomásai voltak, de a rendszerváltás utáni jogi és piacgazdasági átalakulás során hamar felváltották őket a piacgazdaságok nemzetközi szinten is bevált és kiforrott vállalkozási formái, mint az egyéni vállalkozói, gazdasági társasági vállalkozási forma. (Érdekes módon, bár jelentős jogi és gazdasági változásokkal, de a szövetkezeti vállalkozási forma a mai napig megmaradt.) Ennek ellenére elmondható, hogy minden szempontból megfelelnek a vállalkozói kritériumoknak.

Általában megállapítható, hogy a szocializmus időszaka alatt, bár a munkásosztályt uralkodó osztálynak tekintő marxista elmélet alapján a vállalkozói lehetőségek végig jelentősen korlátozottak voltak, ezek a korlátozások időben és jogi mélységben nem voltak egyenletesek. A többször idézett kiváló tanulmány ezt így fogalmazza meg: *„A magyarországi vállalkozások szocializmusbeli történetének érdekes eleme, hogy egyes vállalkozási formák elterjedtsége időről időre ugrásszerűen nőtt vagy csökkent (melléküzemek, vállalati gazdasági munkaközösségek, kisszövetkezetek stb.), mások feltűntek, majd eltűntek (részes művelés). Egy harmadik csoportba pedig azokat a*

---

¹¹ LAKI Mihály: 1998. 11.

vállalkozásokat sorolhatjuk, amelyek váltakozó számban, de az egész vizsgált időszakban előfordultak (magánkisipar, háztáji gazdaság, gebin és más szerződéses üzemeltetési formák).¹²

A szocializmus gazdasági joga Magyarországon

Ahogy a vállalkozó fogalma, ugyanúgy a gazdasági jog is folyamatos változáson ment keresztül szocializmus évtizedei alatt. Meg kívánom jegyezni, hogy a változás manapság is megfigyelhető, a folyamat azonban dinamikussá vált, és jelentősen felgyorsult.

A gazdasági jog elhatárolása szempontjából két fő korszak különböztethető meg: a klasszikus szocialista gazdasági jog (1948-1967) és a magyar gazdasági reform jogának (1967-1988) időszaka. A korszakok főbb jellemzőit Sárközy Tamás¹³ műve alapján sorolom fel:

Klasszikus szocialista gazdasági jog:

- az alapvető tulajdonforma az állami tulajdon;
- a gazdaság elsődleges vállalati formája az állami vállalat;
- ún. kiegészítő szocialista társadalmi tulajdonforma a szövetkezet;
- a magántulajdont az 1949-es alkotmány és az 1959-es Ptk. jelentősen korlátozta;
- a gazdaság irányítása alapvetően nem törvényekkel, hanem államigazgatási aktusokkal történt;
- a vállalatok közötti szerződéses kapcsolatok tervszerződéseken alapultak;

Magyar gazdasági reform joga:

- állami vállalatok önállóságának növelése;
- állami monopoltevékenységek köre folyamatosan és jelentősen lecsökkent;
- mezőgazdasági termelőszövetkezetek önállóságának növelése, a háztáji (félprivát) gazdaságok lehetővé tétele;
- 1967-től társulási jog kezdeti fejlődése (közös vállalat, egyesülés, közös vállalat nyugati vállalatokkal);
- kisvállalkozások intézményesítése 1979-től;
- tervszerződési rendszer megszüntetése 1977-ben;
- gazdasági érdekképviseltek jogi szabályozása csírának megjelenése.

A tanulmány témája szempontjából kiemelt figyelmet érdemelnek a gazdasági jog vállalkozásokra, vállalatokra, szövetkezetekre vonatkozó részei. Az állami vállalat sajátossága a szocializmus korában, hogy ugyan jogi személy, de nincs saját tulajdona,

---

¹² LAKI Mihály: 1998. 5.

¹³ SÁRKÖZY Tamás: 2007. 54-59.

az általa működtetett vagyont csak kezeli. Ez a sajátosság a korszakban mindvégig fennmaradt. Az állami vállalatok önállósága ugyanakkor a reform intézkedéseinek hatására folyamatosan nőtt. A korábbi, klasszikus szocialista gazdasági jog időszakának egyik alappilléreiről, a tervszerződések rendszeréről Vékás Lajos már 1977-ben megállapítja, hogy „a tervszerződések lényegében idegen testet képeztek a Ptk.-ban”¹⁴.

A vállalatok vagyoni önállóságának biztosítása mellett az 1977. évi I. törvény eszköz-átcsoportosítási tilalmat mondott ki. Tovább növelte a vállalatok önállóságát az 1984. évi 22. tvr., amely az állami vállalatok 80 %-ának önkormányzó vállalattá alakítását írta elő. Ezeknél a vállalatoknál kialakult a vállalati öntulajdonlás.

A szövetkezetekre vonatkozó gazdasági jogi szabályozás is folyamatosan lazította a kötöttségeket. A szövetkezeti tulajdonforma a korábbi kiegészítő társadalmi tulajdonforma kategóriából az Alkotmány 1971-es módosításával az állami tulajdonnal egyenjogú tulajdonformává vált, legalábbis deklaráltnan, a valóságban nem mindig.

A magántulajdon az akkor hatályos Ptk. szerint jelentős korlátok közé volt szorítva, sokáig csak a fogyasztási javakra irányuló személyi tulajdont minősítették szocialista tulajdoni formának. A kiskereskedők és kisiparosok saját termelőeszközeire vonatkozó tulajdonát korlátozottan ismerték el. Ez a korszak vége felé kezdett oldódni, miután 1979-től folyamatosan lehetővé vált különféle kisvállalkozások létrehozása. Az igazi áttörést a magántulajdon elterjedésében a privatizáció hozott, melyről érdemes külön tanulmányt írni.

Felhasznált irodalom

DONÁTH Ferenc: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

FRANCSOVICS István: A vállalkozó fogalmának változása In: Jogi tanulmányok Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának III. konferenciája 2012. április 20. 1. kötet

KAPOSI Zoltán: A XX. század gazdaságtörténete II., 1945-1990, Dialog-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001.

KORNAI János: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és valóság. In: Kornai János: Régi és új ellentmondások és dilemmák. Magvető Kiadó, Budapest, 1989.

LAKI Mihály: Kisvállalkozás a szocializmus után, Közgazdasági Szemle Alapítvány, 1998.

Marxista fogalomlexikon, <http://marxista.gportal.hu/gindex.php?pg=18174719>, (letöltve 2013. 11.03.)

---

¹⁴ VÉKÁS Lajos: 1977. 106.

SÁRKÖZY Tamás: A szocializmus, a rendszerváltás és az újkapitalizmus gazdasági civiljoga 1945-2005., HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Bp. 2007.

SÁRKÖZY Tamás: Magyar gazdasági jog I. kötet, Gazdasági státuszjog, Bp. Aula kiadó 2007.

VÉKÁS Lajos: A szerződési rendszer fejlődésének csomópontjai, Bp. Akadémiai Kiadó 1977.